

Z A P I S K I K R Y T Y C Z N E

Katalog rękopisów Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu. Sygnatury 2300–2999 oraz Indeksy, red. Magdalena Bugajewska, Izabela Mrugaśiewicz, Biblioteka Raczyńskich, Poznań 2009, t. I–II, ss. 413 + 151, 17 il. barwnych

Znajdujący się na ukończeniu a z dawna oczekiwany nowoczesny gmach biblioteki utworzonej w 1829 r. przez Edwarda Raczyńskiego, połączony z jej XIX-wieczną siedzibą wkrótce ma pomieścić centralne zbiory księżnicy, w tym kolekcje rękopiśmienne, ocalałe z pożogi drugiej wojny światowej i systematycznie wzbogacane od 1945 r. Prezentowany tom katalogu obejmuje te, które stały się własnością Biblioteki w latach 1977–1999. Stanowi on kontynuację dzieła poprzedników, zapoczątkowanego w 1885 r. przez M.E. Sosnowskiego i L. Kurtzmana (sygnatury 1–359) i w 1932 r. przez niestrudzonego A. Wojtkowskiego (sygn. 360–499). Nie wszystkie inwentarze zostały wydrukowane, niektóre pozostają w rękopisach oraz w prowadzonym od 1948 r. kartkowym katalogu akcesyjnym, osobnym dla dyplomów.

Uwzględnione w prezentowanym tomie rękopisy (maszynopisy, druki ulotne, fotografie) obejmują wieki XVII–XX, pochodzą z zakupów i darowizn, niektóre znajdowały się w księżnicy przed 1945 r., ale nie zostały wówczas skatalogowane. Dotyczą m.in. rodzin wielkopolskich (w tym Raczyńscy, Mielżyńscy, Szyldrzyńscy, Fenrychowic, Dobiejewscy, Łubieńscy), Powstania Wielkopolskiego, okresu międzywojennego (tu wartościowe teksty z literatury i teatru) i drugiej wojny światowej, historycznych poznańskich gimnazjów (Marii Magdaleny oraz Dąbrówki), dziennikarstwa, ruchu muzycznego (m.in. archiwum ruchu „Pro Sinfonika” za lata 1968–1993) i studenckiego (zwłaszcza księga pamiątkowa Klubu „Nurt” z lat 1967–1972). Z prominentnych nazwisk spotykamy autografy Aleksandra Dumasa (ojca), Marii Konopnickiej, Stanisława Witkiewicza i Stanisława Wyspiańskiego, korespondencję Teofila Lenartowicza, Magdaleny Samozwaniec, Emilii Szanieckiej. Indeksy oraz wstęp pozwolą z łatwością zorientować się w zawartości kompetentnie sporządzonego katalogu.

M.K.

Cztery studia o heraldyce, epigrafice i kostiumologii, red. Andrzej Marzec, Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, Kraków 2010, ss. 94, il.

Omawiana publikacja powstała dzięki staraniom Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Jerzy Michta zajął się dokumentami przywile-

jów nobilitacji nadawanej na Litwie, zwracając uwagę na podobieństwa i różnice między nimi (*Formularz i herby nobilitacji litewskich w XV–XVI w.*). Najbardziej charakterystyczną zmianą było pojawienie się po 1589 r. opisu i kolorowej podobizny herbu. Maria Molenda przedstawiła *Znaczenie i funkcje płaszczy królewskich w Polsce w XIV i XV w.*, zaznaczając, że wśród środków służących do manifestacji władzy królewskiej szczególne miejsce zajmował ubiór. Na podstawie nielicznych źródeł pisanych (Jan Długosz) oraz ikonograficznych (pieczęcie królewskie, rzeźba nagrobna), Autorka prezentuje m.in. postrzeżenie płaszcza ceremonialnego jako symbolu praw własności do królestwa, praw uzyskanych od Boga podczas koronacji. Zwraca też uwagę, że oddanie płaszcza było tożsame z przekazaniem praw własności. Królewski płaszcz był również symbolem opieki i ochrony poddanych (np. na drzeworycie *Typus Foundationis Academiae Cracoviensis*). Szkoda, że w artykule zabrakło ilustracji, które pomogłyby śledzić dociekania Autorki.

Marcin Starzyński, na przykładzie dekoracji heraldycznej w klasztorze Cystersów w Mogile, przedstawił działalność zakonnika mogińskiego Stanisława Samostrzelnika, najwybitniejszego polskiego iluminatora pierwszej połowy XVI w. (*Z działalności Stanisława Samostrzelnika. Renesansowa dekoracja heraldyczna klasztoru cystersów w Mogile*). Cechą charakterystyczną jego twórczości było wykorzystywanie motywów heraldycznych. Kompozycje heraldyczne wykonane przez Samostrzelnika znalazły się również w klasztorze mogińskim. Polichromie na ścianie transeptu, nad południowymi kaplicami, przedstawiają herby Odrowąż i Awdaniec. Zostały one odkryte dopiero podczas prac konserwatorskich w 1948 r. Z napisów umieszczonych pod tarczami wynika, że herb Odrowąż należy łączyć z biskupem krakowskim Iwo Odrowążem, a herb Awdaniec — z Janem Chojeńskim. Bogaty program heraldyczny Samostrzelnik umieścił także w sali bibliotecznego opactwa. Ewa Zielińska zbadała inskrypcje występujące na portalach budowli sakralnych i świeckich w XVI i pierwszej połowie XVII w. (*„Dominus custodiat introitum et exitum tuum”*). Inskrypcje na portalach XVI i pierwszej połowy XVII w. w Polsce). Autorka zauważa, że „w polskiej architekturze gotyckiej rzadko łączono inskrypcje z portalami”. Na przekaz ideowy wpływał wtedy materiał, kamień lub barwiona cegła, przedstawiane w skomplikowanej formie. Z czasem pojawiają się skromne napisy umieszczane nad wejściami, głównie z informacjami fundacyjnymi. Dopiero w XVI w. ulega znacznemu poszerzeniu tematyka inskrypcji portalowych, na które wprowadzone zostają m.in. daty ukończenia budowli.

M.L.

Z badań nad Ksiązką i Księgozbiorami Historycznymi, t. 4, Uniwersytet Warszawski Wydział Historyczny Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2010, ss. 278

Od połowy lat siedemdziesiątych XX w. do 2003 r. ukazało się dwadzieścia jeden zeszytów serii wydawniczej „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi”, kierowanej najpierw przez Barbarę Bienkowską, później zaś przez Józefa Wojakowskiego. W 2006 r. zmieniła się redakcja, charakter, a nawet tytuł serii — „Z Badań nad Ksiązką i Księgozbiorami Historycznymi”. Stało się ono czasopiśmie, ukazującym się z reguły co roku. Zmiana nazwy obrazuje szersze zainteresowanie czasopisma, obejmujące nie tylko ksiązkę i księgozbiory polskie, ale także zagraniczne. Drugą nowością było to, jak wyjaśniał nowy redaktor, Jacek Soszyński, że czasopismo szerzej, niż wcześniej, chce się zajmować ksiązką rękopiśmienną, przy docenieniu jednak tematyki książki drukowanej w czasach nowożytnych i najnowszych (t. 1, 2006, s. 8).

Udaną realizację tych zamierzeń stanowi tom czwarty czasopisma. Jego połowę wypełnia zwarty i wyróżniony blok tematyczny poświęcony Kazaniom świętokrzyskim (*Kazania świętokrzyskie. Geneza, przekaz, tekst, kontekst — po lekturze nowej edycji*, s. 11–123). Są to materiały konferencji naukowej, zorganizowanej przez Krzysztofa Brachę i Andrzeja Dąbrówkę w Instytucie Badań Literackich PAN w marcu 2010 r. Blok ten zawiera, poza wstępem i (co warto podkreślić) zapisem dyskusji, osiem artykułów poświęconych genezie, okolicznościom i dacie powstania zabytku, różnym aspektom literackim i językowym *Kazań*, a także problemom edytorskim. Wśród autorów tej części spotykamy tak historyków, jak i przedstawicieli innych dyscyplin: filologię polską, filologię klasyczną, historię literatury, językoznawstwa.

W tomie znajdują się też interesujące rozważania Beaty Spieralskiej, *O średniowiecznym kompilatorstwie i transmisji tekstu na przykładzie „Kroniki” Benedykta, mnicha z klasztoru św. Andrzeja* (s. 125–136) i Elżbiety Pokorzyńskiej *Oprawa książki w XIX i pierwszej połowie XX w. Technologia oprawy a elementy morfologiczne książki* (s. 137–167), a także uwagi Doroty Pietrzakiewicz o *Profesorze Tadeuszu M. Nowaku (1917–2010) i jego działalności na polu edytorstwa źródeł historycznych* (s. 169–188). W dziale *Miscellanea* znajdujemy tekst Stanisława Kondka *Cenzura biblioteczna* (s. 189–194), stanowiący hasło napisane do drugiego wydania *Encyklopedii wiedzy o książce* oraz uwagi Tomasza Kruszewskiego *Głęboczycka biblioteka starodruków franciszkanów mniejszych — podsumowanie programu* (s. 195–201). Tom zawiera także ciekawy dział recenzji (w tym recenzję z książki M. Miśkiewicz, *Europa wczesnego średniowiecza*, mało pasującej do profilu pisma) oraz kronikę.

Z całą pewnością czwarty tom dobrze pokazuje udaną zmianę i obecne znaczenie czasopisma „Z Badań nad Ksiązką i Księgozbiorami Historycznymi”, do części poświęconej *Kazaniom świętokrzyskim* badacze będą zaś wracać jeszcze przez bardzo długi czas.

P.W.

Simon J. J. Corcoran, *After Krüger: Observations on Some Additional or Revised Justinian Code Headings and Subscripts*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”, Romanistische Abteilung, Bd. 126, 2009, s. 423–439

Jest to publikacja bardzo ważna dla wszystkich użytkowników Kodeksu Justyniana [dalej jako: *CJ*] w obowiązującym wydaniu Paula Krügera. Pierwotnie edycja Krügera ukazywała się w rocznych fascykulach w latach 1873–1877. I w rzeczywistości były dwa jej wydania: *editio maior*, z długim wstępem i pełnym aparatem krytycznym (ponad 1200 stron) i *editio minor* ze skróconym wstępem oraz ograniczonym aparatem krytycznym. To właśnie *editio minor* stała się standardowym wydaniem *CJ*, wielokrotnie przedrukowywanym później nieomalże bez zmian. Edycja *maior* jest mniej znana (przedrukowana ją w 1998 r., w ramach uczczenia 100 rocznicy ogłoszenia *Niemieckiego Kodeksu Cywilnego = 100 Jahre Bürgerliches Gesetzbuch: Pandektistik 62*, Olms–Weidmann 1998). Od daty publikacji *CJ* przez Krügera w 1877 r. upłynęło ponad 130 lat, ale odkryta w tym czasie liczba nowych manuskryptów *CJ* jest raczej skromna i są one fragmentaryczne, zawierając tylko kilka konstytucji, albo jedynie ich tytuły. Zdaniem Corcorana jednak nawet istniejąca podstawa rękopiśmienna jest wystarczająca do przygotowania nowej edycji *CJ*, natomiast dodatkowo manuskrypty są swoistą premią dla badacza, zwłaszcza gdy przekazują *inscriptions* (adresaci: nagłówki/headings — Corcoran) i *subscriptions* (daty i miejsca publikacji) cesarskich konstytucji. Te elementy cesarskich ustaw były szczególnie narażone na mutilację w ramach średniowiecznej transmisji tekstu *CJ*.

Corcoran dyskutuje cztery VI-wieczne manuskrypty *CJ*, w tym trzy papirusy — jeden z nich z pewnością, a drugi być może, mają tekst pierwszej edycji *CJ* z 529 r. (*Codex novus*). Są to *Papyrus Oxyrynchos XV 1814* (ogłoszony w 1922), zawierający *CJ* (wyd. 1) 1, 11, 1–1, 16, 11; por. *CJ* (wyd. 2 z 534 r.) 1, 11, 1–1, 18, 11 (tylko tytuły rubryk i nagłówki konstytucji). Najślawniejsze jest tutaj „Prawo cytatów” [*Codex Theodosianus* 1, 4, 3 = *CJ* (wyd. 1) 1, 15, 1] zastąpione w drugim wydaniu Kodeksu Justyniana (*Codex Repetitae Praelectionis*) przez *CJ* 1, 17 = *constitutio* „Deo auctore” i *constitutio* „Tanta” (s. 424 n.). Kolejny papirus (*PSI XIII 1347*) zawiera *CJ* 7, 16–41 — 7, 17, 1 (s. 431). Ostatni z nich, *Papyrus Reinach*, Inv. 2219 (zawierający fragmenty *CJ* 12, 59, 10 — 12, 62, 4), jest przypuszczalnie drugim testimonium *Codex Novus*. Czwartym tekstem jest opublikowany w 1890 r. pergaminowy palimpsest nieznanego pochodzenia, datowany na VI w., przechowywany w Kolonii (*MS Köln GB Kasten B no. 130*). Jego zawartość (*CJ* 3, 32 — 4–12) Krüger uwzględnił (nieznacznie) dopiero w dziewiątej edycji swojej *editio minor* w 1915 r. Nb. trzynasta edycja *CJ* z 1963 roku bazuje na wydaniu ósmym (s. 431).

Pewne znaczenie ma też rękopis z Würzburga (*Universitätsbibliothek M. p. j. m. 2 folio 1 r col. 1*), datowany ostatnio na trzeci kwartał XI w. Fragmenty Kodeksu Justyniana, które zawiera, były ogłoszone po raz pierwszy w 1988 r. (*CJ* 1, 27, 1, 37 — 1, 27, 2, 16) i reprezentują one tradycję kopiującą kompletny *CJ*, a nie jego fragmentaryczne odpisy. Całkowicie nowe *scriptio* nasz rękopis przynosi tylko

w jednym przypadku: dla *CJ* 2, 46, 2 (s. 433), ale ważne są tekstowe uzupełnienia do pozostałych konstytucji. Pojedyncze *folio* przechowywane w Stuttgarcie (*Württembergische Landesbibliothek Cod. fragm.* 62), datowane na drugą połowę XI w., przekazuje *CJ* 4, 20, 12–20; *CJ* 4, 21, 1–11; *CJ* 4, 20, 12. Znaczenie tych fragmentów dla edycji *CJ* Corcoran podsumował następująco: *Although there are several divergences from Krüger's edition in the headings, none seems to represent a superior alternative reading as opposed to fairly obvious instances of miscopying and corruption* (s. 438). Zebrane przez brytyjskiego historyka prawa fragmenty *CJ*, w zasadzie nie uwzględnione przez Krügera, mają istotne znaczenie dla ustalenia pierwotnych *inscriptions* i *subscriptions* ustaw znajdujących się w *CJ* i bez sięgnięcia po ten artykuł cytowanie pewnych konstytucji cesarskich z *CJ* będzie ryzykowne.

J.P.P.

Mario Gallina, *La descrizione della Nea Ecclesia nella Vita Basilii tra propaganda dinastica e retorica letteraria*, „Studi Medievali”, serie terza, anno LII, fasc. 1, 2011, s. 347–373

Kościół znany w Bizancjum pod nazwą *Nea Ecclesia* został zbudowany *ex novo* przez cesarza Bazylego I (867–886) i inaugurowany 1 V 880 r. Odtąd każdego pierwszego maja kolejnego roku świętowano bardzo uroczyście (w obecności imperatora) rocznicę ufundowania kościoła, który uległ zniszczeniu w XV w. Według napisanego w X w. przez Konstantyna Porfirogenetę *Vita Basilii*, (w: *Theophanes Continuatus*, ed. I. Bekker, Bonnae 1838, cz. 5, dalej jako: *VB*) kościół usytuowano na dziedzińcu pałacu cesarskiego (przekład w klasycznym dziele Cyryla Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312–1453. Sources and Documents*, Toronto–Buffalo–London 1997, s. 194: *in the very imperial palace* uważam za niezupełnie ścisły). Takie położenie budowli miało zapewnić Bazylemu I wygodne uczestnictwo w liturgii mszy świętej. Cesarz, osobiście nadzorujący budowę kościoła, pragnął odwdziżyć się za doznane łaski Jezusowi, Matce Bożej, archaniołowi Gabrielowi, św. Mikołajowi oraz prorokowi Eliaszowi, gdyż ten przepowiedział matce cesarza, że jej syn dostąpi zaszczytu panowania w Bizancjum.

Mario Gallina, zajmując się opisem *Nea Ecclesia* w *VB*, nadał swojemu tekstowi modny tytuł „między propagandą dynastyczną a literacką retoryką”, co oznacza nie mniej i nie więcej, tylko spojrzenie na związek literatury z polityką w dobie uczonego Konstantyna Porfirogenety. Gallina, który już wielokrotnie zajmował się pod różnymi kątami *VB*, wskazuje, że Konstantyn Porfirogenta wielkie znaczenie przykładał do sekcji *VB* dedykowanej *ars aedificatoria*. O ile jednak aspekty artystyczno–architektoniczne były już przedmiotem pogłębionych studiów, o tyle mniej uwagi poświęcono dotąd propagandowej i symbolicznej funkcji programu budowlanego Bazylego I pełnionej w narracji Konstantyna. Gallina przypomina o antycznych korzeniach literackiego opisu architektury miast i podkreśla eksponowanie związku między dyspozytorami władzy, a inicjaty-

wami budowlanymi. Temat aktywności budowlanej władców już na przełomie I i II w. przeżywał poważny literacki rozwój (s. 348). Moim zdaniem należałoby cofnąć się do epoki Augusta, który jako pierwszy z cesarzy w świadomy i przemyślany sposób używał projektów architektonicznych do pozytywnej propagandy władzy i poprzez inskrypcje edyfikacyjne dbał o informowanie o tym Rzymian i mieszkańców prowincji. Bardzo szybko *ars aedificatoria* stała się kanoniczną sekcją w każdym panegiryku poświęconym władcy (warto może przypomnieć to, co dla czytelników *Liber Pontificalis* jest oczywiste, a mianowicie, że aktywność budowlana stała się również nieodzownym literackim składnikiem antycznych i wczesnośredniowiecznych biografii papieskich).

Ekphrasis (opis) zajmowała w literaturze bizantyjskiej miejsce szczególne. Według Aptoniusza *ekphrasis* to „opis, który plastycznie wprowadza przed oczy [czytelnika] przedstawiany obiekt” (Aptonios, *Progymnasmata*, ed. H. Rabe, Lipsiae 1926, s. 36). Bizantyjscy teoretycy literatury nie odbiegali zasadniczo od tej definicji, świadomi faktu, że retor musi próbować za pomocą swego kunsztu przemienić słuchacza w spektatora. Hermogenes wyróżniał aż pięć typów *ekphrasis*: osób, działań (np. opis bitew), czasów (np. wojny), miejsc, chronologii, np. pory roku, świąt (H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, 1, München 1978, s. 116). Gallina z powodzeniem pokazuje, że opis w *VB* zbudowanej przez Bazylego I *Nea Ecclesia* pełni dwojaką funkcję: utrwała pamięć o *renovatio* zapoczątkowanej przez tego cesarza, i palcem Konstantyna wskazuje na rozkwit w epoce Bazylego I ideału monarchii biblijnego, będącego w ścisłej komunikacji z Bogiem. Zdaniem włoskiego uczonego w konstantyńskiej *ekphrasis* *Nea Ecclesia* można dostrzec elementy propagandy dynastycznej, przejawiającej się w upowszechnieniu modelu trwałej dynastii, która niczego nie zawdzięcza arbitralnym elekcjom, ani tym bardziej groźnym uzurpaczom.

J.P.P.

Klaus Zechiel–Eckes (†), *Fälschung als Mittel politischer Auseinandersetzung. Ludwig der Fromme (814–840) und die Genese der pseudoisidorischen Dekretalen*, Nordrhein–Westfälische Akademie der Wissenschaften und der Künste, Geisteswissenschaften, Vorträge G 428, Ferdinand Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich 2011, ss. 27, 6 il.

W ostatnich latach studia krytyczne Lindy Fowler–Margerl (zob. moją recenzję, *St. Żródł.*, 44, 2006, s. 176), Martina Bretta i jego ucznia Christofa Rolкера (zob. moją recenzję, *St. Żródł.*, 48, 2010, s. 168 n.) oraz Andersa Winrotha (zob. moją recenzję, *St. Żródł.*, 42, 2004, s. 149 n.) przewartościowały dotychczasowy stan wiedzy na temat podstawowych zbiorów powszechnego prawa kanonicznego w okresie pełnego średniowiecza. Klaus Zechiel–Eckes, wzorem swojego fryburskiego mistrza, Huberta Mordka (zm. 17 III 2006), kontynuował z powodzeniem studia krytyczne nad zbiorami prawa kanonicznego z okresu późnego antyku

i wczesnego średniowiecza. Niestety, przedwczesna śmierć K. Zechiel–Eckesa (23 II 2010), kierownika Katedry Historii Średniowiecznej Uniwersytetu w Kolonii (od 2004 r.), przerwała z wielkim rozmachem nakreślone projekty badawcze i edytorskie (por. G. Schmitz, *Klaus Zechiel–Eckes*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”, 66, 2010, s. 639–644 z wykazem publikacji (*Schriftenverzeichnis*), s. 645–648; T. Kölzer, *Nachruf auf Klaus Zechiel–Eckes*, „Jahrbuch der Nordrhein–Westfälischen Akademie der Wissenschaften und der Künste”, 2011, s. 134–139). W ramach programu edytorskiego Monumenta Germaniae Historica tenże uczony miał wydać razem z Michaelem Glatthaarem ze spuścizny po Hubercie Mordku *Admonitio generalis* Karola Wielkiego, wraz z Karlem–Georgiem Schonem fałszywe dekretały tzw. Pseudo–Izydora oraz samodzielnie karolińskie kapitulacje od panowania Ludwika Pobożnego (814–840). Ponadto wspólnie z Christianem Hornungiem planował w najbliższych latach opublikować *Die erste Dekretale. Der Brief Papst Siricius’ an Bischof Himerius von Tarragona vom Jahr 385 (JK 255). Historische Einleitung, Textausgabe, Übersetzung und frühmittelalterliche Rezeptionsgeschichte*.

Broszura zawiera tekst referatu K. Zechiel–Eckesa, który został wygłoszony na 506 posiedzeniu Nadreńsko–Westfalskiej Akademii Nauk w Düsseldorfie 21 I 2009 r. Po śmierci Autora tekst ten został jedynie opatrzony 56 przypisami i podany do druku przez prof. Theo Kölzera z Bonn. Referat zawiera rekapitulację badań uczonego nad Pseudo–Izydorem. Studia krytyczne nad fałszywymi dekretami Pseudo–Izydora są prowadzone od XVII w., ale dopiero K. Zechiel–Eckes dokonał przełomowego odkrycia. Zidentyfikował on dwa robocze rękopisy Pseudo–Izydora z biblioteki klasztoru w Korbei (Corbie) nad Somną (zob. K. Zechiel–Eckes, *Zwei Arbeitshandschriften Pseudoisidors (Codd. St. Petersburg F. v. I. 11 und Paris lat. 11611)*, „Francia”, 27/1, 2000, s. 205–210). W kolejnych artykułach uzasadniał, że za fikcyjnym imieniem *Isidorus Mercator* miał stać Paschasius Ratbertus, diakon a następnie opat klasztoru w Korbei w latach 842–847. Argumentował, że jeżeli ok. 2000 zapożyczeń z oryginalnych tekstów złożyło się na sfabrykowanie 100 listów papieskich, to mógł tego dokonać jedynie mistrz w zakresie wiedzy filologicznej (s. 8). Powstanie fałszerstw uczony wiązał z kościelną opozycją skierowaną przeciwko cesarzowi Ludwikowi Pobożnemu w latach 831–835. W tym samym czasie nastąpiła również prawie dwudziestoletnia przerwa w pracy Ratbertusa nad swoim *opus vitae*, tj. komentarzem do Ewangelii według św. Mateusza (s. 17). Poza tym znajomość dzieł Ennodiusza z Pawii jest poświadczona w IX w. wyłącznie u Pseudo–Izydora i Paschasiusa Ratbertusa (s. 18). Kwestia datacji i inicjatora fałszerstw wymaga jednak dalszych szczegółowych badań. Do kręgu fałszerzy został ostatnio zaliczony Rothad, biskup Soissons (832–862, 865–869), zob. K.–G. Schon, *Pseudoisidor und die Opposition gegen Ludwig den Frommen*, niedrukowany referat, wygłoszony w ramach Berliner Mittelalter–Colloquium w Instytucie Friedricha Meineckego Wolnego Uniwersytetu Berlińskiego 16 I 2009 r., udostępniony w Internecie (<http://www.pseudoisidor.mgh.de>). Nb. referat

K.–G. Schona zawiera także zwięzłą, ale przekonującą krytykę hipotezy Johanna Frieda o powstaniu *Constitutum Constantini* w kręgu pseudoizydozańskich fałszerzy w latach trzydziestych IX w., do której przychylił się również K. Zechiel–Eckes, rec. z J. Fried, *Donation of Constantine and Constitutum Constantini. The Misinterpretation of a Fiction and its Original Meaning. With a Contribution by Wolfram Brandes: »The Satraps of Constantin«* (Millenium–Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr., 3), Berlin–New York 2007, Francia–Rezensio, 2009–2, Mittelalter — Moyen Âge (500–1500), URL: (http://www.perspectivia.net/content/publikationen/francia/francia-recensio/2009–2/MA/Fried_Zechiel-Eckes). Zob. także C. J. Goodson, J. L. Nelson, *The Roman contexts of the ‘Donation of Constantine’*, „Early Medieval Europe”, 18, 2010, s. 446–467.

Pozostaje żywić nadzieję, że skomplikowany projekt edycji krytycznej fałszywych dekretów tzw. Pseudo–Izydora zostanie ostatecznie ukończony przez K.–G. Schona, a tymczasem warto korzystać z udostępnionych przez Wydawcę materiałów w Internecie (<http://www.pseudoisidor.mgh.de>).

P.N.

ks. Adam Rybicki, „Compassio Mariae” w chrześcijańskim życiu duchowym. Studium na przykładzie polskiej średniowiecznej literatury i sztuki religijnej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, ss. 394 + 4 wkładki z fotografiami

Autor przedstawia europejskie (rozdział I) i polskie (rozdział V) źródła literackie motywu *compassio Mariae* oraz teksty, za pośrednictwem których przenikał on na obszar Polski średniowiecznej (rozdział III). Ogólna wymowa teologiczna *compassio Mariae* w kontekście duchowości (rozdział II) łączy się ze wskazaniem, w jakich postaciach motyw „współcierpienia Marii” funkcjonował w polskiej sztuce i literaturze skierowanej do masowego odbiorcy (rozdział IV). W centrum zainteresowań teologicznych Autora jest średniowieczna mariologia, a w niej rola Marii w akcie odkupienia, na którą rozwój motywu *compassio Mariae* wskazuje. W warstwie interpretacyjnej pracy Autor proponuje analizę teologiczną, której treść nie zostaje wpisana w ramy chronologiczne myśli średniowiecznej — jest refleksją, której punktem wyjścia były teksty średniowieczne, a celem wskazanie elementów maryjnych rozumianej ponadczasowo duchowości chrześcijańskiej. W książce brakuje odniesień do ustaleń badaczy duchowości kręgu europejskiego i omawianej epoki, które sugerowałyby chęć poprowadzenia naukowej polemiki. Nie znajdziemy też powiązania wniosków powstałych po lekturze tekstów źródłowych z myślą teologów średniowiecznych. Książka jest podręcznikiem dla studentów teologii. Jej niewątpliwą wartością jest bogaty korpus źródeł. Zawiera ona wyłożone z należytą precyzją terminologiczną kompendium wiedzy teologicznej o motywie współcierpiącej Marii, obejmujące średniowieczne teksty z terytorium Polski. Lubelskiego badacza nie interesują

jednak problemy źródłoznawcze, a kontekst historyczny został ograniczony do minimum. W warstwie interpretacyjnej studium ks. A. Rybickiego również nie wnosi nowych ustaleń; w jego analizach brak kwestii wskazujących na sporny charakter dotychczasowych ustaleń.

J.M.

Tajna misja jezuitów na Podlasiu (1878–1904). *Columbae simpliciatae et serpenti prudential. Wybór dokumentów z archiwów zakonnych Krakowa, Rzymu i Warszawy, oprac. i wstępem opatrzył Robert Danieluk SJ, Wydawnictwo WAM — Wyższa Szkoła Filozoficzno–Pedagogiczna IGNATIANUM, Kraków 2009, ss. 776*

Kolejny tom „Studiów i Materiałów do dziejów jezuitów polskich” pod red. Andrzeja Pawła Biesia i Ludwika Grzebienia z krakowskiego ośrodka *Societatis Jesu* przynosi materiały opracowane przez R. Danieluka, organizacyjnie związane z Instytutem Historycznym oraz Centralnym Archiwum zakonu w Rzymie. Publikację źródeł poprzedza wykaz najczęściej stosowanych skrótów oraz obszerny wstęp obejmujący genezę podlaskiej misji jezuitów, przygotowanie i przebieg misji oraz charakterystykę publikowanych materiałów i uwagi edytorskie (s. 15–68). Tekst zasadniczy został podzielony na dwie części: 1: Korespondencja (s. 69–234); 2: Relacje misjonarzy (s. 235–738). Całość zamyka Bibliografia (s. 739–753), spis ilustracji (s. 754) oraz indeksy: osób i nazw geograficznych (s. 755–773).

Cytat łaciński zamieszczony w tytule dzieła został zaczerpnięty z listu generała zakonu Luisa Martina do jednego z jezuitów galicyjskich (1895 r.), któremu zalecał, by podczas realizacji zleconej misji postępował „z nieskazitelną gołębią, ale i z roztropnością węża.” Owa misja została dokładnie scharakteryzowana we wstępie na tle sytuacji unitów polskich pod panowaniem rosyjskim w dobie porozbiorowej. Starannie przygotowana, oczywiście nielegalna, miała miejsce w kilkanaście lat po zerwaniu w 1866 r. stosunków dyplomatycznych między Rzymem a Petersburgiem. Trudne warunki, w jakich jezuita udzielali unitom podlaskim sakramentów, narażając się w wypadku dekonspiracji na surowe represje, ukazuje opublikowana korespondencja, a zwłaszcza barwne i obszernie relacje jezuitów. Pochodzą one przede wszystkim z Archivum Romanum Societatis Jesu, a także z Archiwum Prowincji Wielkopolsko–Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie i Archiwum Prowincji Polski Południowej TJ w Krakowie. Materiały zostały opublikowane w porządku chronologicznym, zgodnie z zasadami nowo-

czesnego edytorstwa, w języku oryginału, ale z objaśnieniami dla polskiego użytkownika.

M.K.

Danuta Płygawko, *Księgarze i drukarze w Śremie 1869–2009, Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy im. Heliodora Świącickiego, Śrem 2009, ss. 122*

Książka D. Płygawko, znanej z licznych prac poświęconych Henrykowi Sienkiewiczowi oraz działalności charytatywnej podczas pierwszej wojny światowej, otwiera nową serię („Śrem w małych monografiach”) poświęconą rodzinemu miastu Autorki, a zarazem jednemu z historycznych subcentrów kulturowych w Wielkopolsce. Wbrew zapowiedziom jej inicjatorów, praca nie ma charakteru popularnonaukowego — jest oparta na solidnej podstawie źródłowej, stanowi wynik studiów z pełną dokumentacją, tyle że napisana jest jasnym językiem i stąd przeznaczonych zarówno dla badaczy, jak i szerszego kręgu odbiorców.

Księgarze i drukarze w powiatowym Śremie odgrywały poważną rolę w dobie narastającej konfrontacji między pruskimi zaborcami doby germanizacji Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Pierwszy z siedmiu rozdziałów dotyczy Kazimierza Gąsiorowskiego, otwierającego listę Polaków w tym zawodzie (lekarz z profesji, przyjaciel Karola Marcinkowskiego, podobnie jak on gorący patriota, osiedlił się w sześciotysięcznym miasteczku na krótko przed powstaniem II Rzeszy), który zapisał się jako twórca historii medycyny pod zaborami. Następny rozdział poświęcony jest miejscowym drukarniom Hermanna Schwantesa z lat 1873–1921, kolejne (w sumie jest ich siedem): Stanisławowi Mikołajskiemu, związanemu również z Czempiniem (1905–1939), Erykowi Średzkiemu (1914–1939), czasom drugiej wojny światowej, okresowi 1945–1989 oraz dwudziestoleciu 1989–2009, którym Autorka dała nagłówek *W wolnej Polsce i w czasach wolnego rynku*.

Prace tzw. regionalne często mają charakter budzący wątpliwości natury warsztatowej. W tym wypadku takie zastrzeżenie nie ma miejsca, praca bowiem została napisana przez historyczkę od lat związaną z poznańskim ośrodkiem uniwersyteckim, a zarazem nie oderwaną miejscem zamieszkania od środowiska stanowiącego temat książki. W swym dorobku posiada m.in. monografię Towarzystwa Miłośników Śremu 1887–1987 (współautorstwo) oraz *Słownik biograficzny Śremu* (redakcja). Starannie wydana praca oparta jest na pieczołowicie zgromadzonej i dobrze wyselekcjonowanej podstawie materiałowej, również ze zbiorów prywatnych.

M.K.